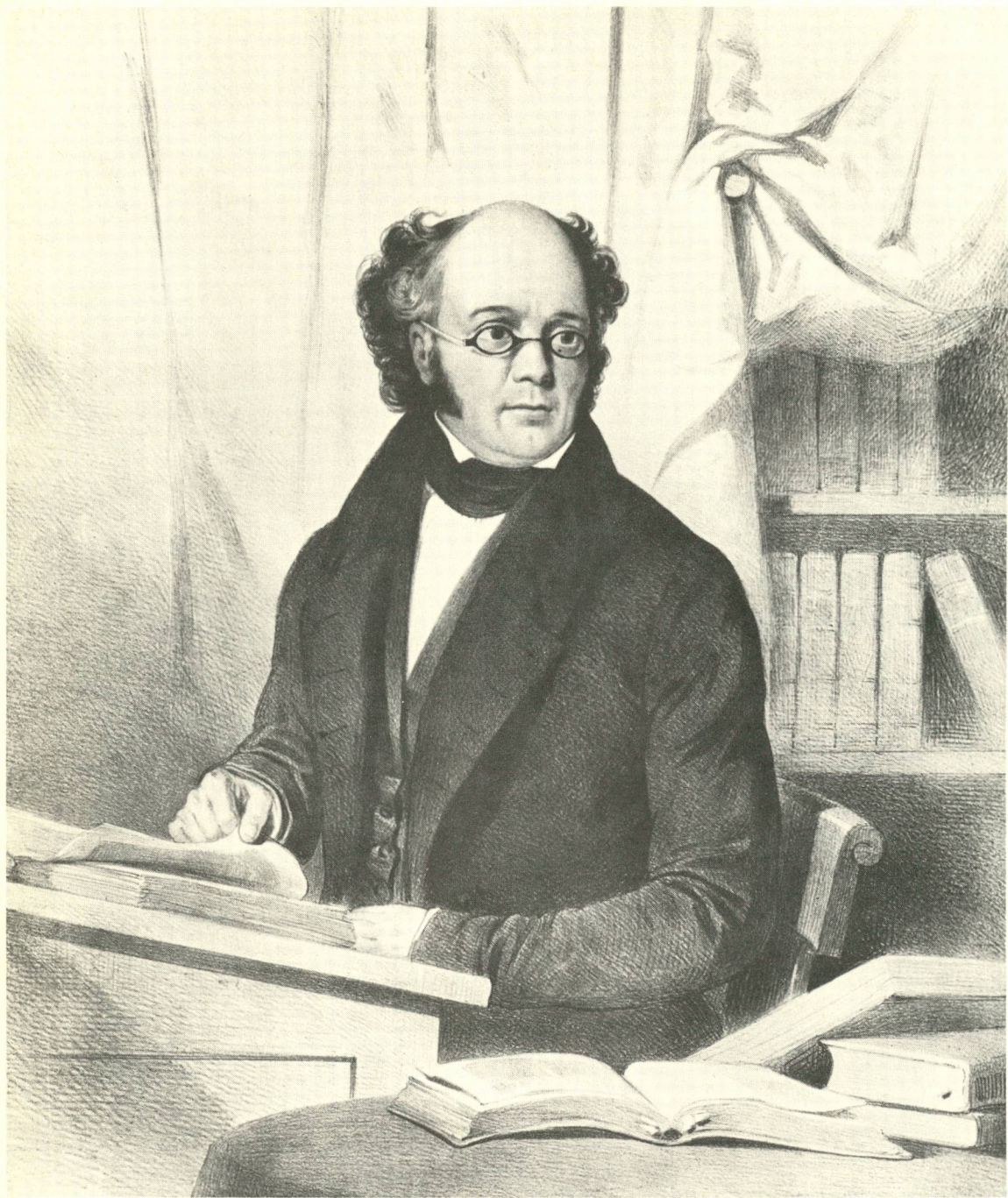

WILLEMS, Jan Frans, dichter, literair-historicus, essayist, polemist, filoloog, cultuurpoliticus, de „Vader der Vlaamse Beweging” (Boechout, prov. Antwerpen 11 maart 1793 - Gent 24 juni 1846).

Daar hij op de grens van de Oostenrijkse tijd geboren werd, vallen in Willems' leven vier perioden te onderscheiden die grosso modo samenvallen met de grote politieke tijdvakken: van 1793 tot 1815 zijn jeugd en opleiding te Boechout, Kontich(?), Lier en Antwerpen gedurende de Franse tijd; van 1815 tot '30 zijn literaire en maatschappelijke doorbraak te Antwerpen onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden; van 1831 tot '35 zijn verbanning naar Eeklo tijdens de eerste jaren van de Belgische omwenteling en de moeilijke tijden van de opbouw van de jonge staat; en van 1835 tot '46 zijn rehabilitatie als ambtenaar én de oprichting en organisatie van de V.B. in de bakermat Gent in het geleidelijk ook internationaal geaccepteerde koninkrijk België.

Willems' jeugd valt te situeren in een milieu van kleine burgerij dat geleidelijk onder de druk der tijden afgezakt was tot betrekkelijke armoede. Hij was de oudste van 14 kinderen, die moeizaam grootgebracht werden door een vader, die afkomstig was uit een traditioneel Geels landbouwersgeslacht, een zekere ontwikkeling had, kon lezen en schrijven, behalve zijn moedertaal ook enig Latijn kende en aanvankelijk als landmeter, ontvanger

Gravure door Ch. Baugniet naar een schilderij van F. Devigne.

der belastingen en gemeenteraadslid fungeerde, tot een decreet van de overheid hem in 1807 uit deze ambten zette, omdat hij geen Frans kende. De eerste stoot tot Willems' Vlaamsgezindheid zou wel eens hier kunnen liggen, want zijn oudst bekende gedicht, het Hekel-Dicht op den Maire en Municipaliteit van Bouchout, dateert uit die tijd. Voortaan stond vader Willems in de bevolkingsregisters te boek als „tailleur”, „agent d'affaires”, en herbergier : een beroepswissel die niets goeds voorspelt voor de welvaart van zijn gezin. Van dat ogenblik af kwam ook het probleem van Willems' eigen beroepskeus aan de orde : het vermoeden ligt voor de hand dat men hem voorbestemde voor het kos-

tersambt, want na een vorm van rudimentair onderwijs te Boechout en wellicht ook te Kontich, stuurde men hem in 1805 naar Lier, waar hij les kreeg in Latijn, zang en orgelspel en waar hij ook een aangename en krachtige, geoefende (stentor-)stem ontwikkelde, die hem later als gevierd spreker, declamator en redenaar goede diensten zou bewijzen op bijeenkomsten, vergaderingen, recepties en taalcongressen.

Te Lier kreeg hij ook contact met de oude rederijderskamer - levenslang zou hem een warme belangstelling voor de rederijderskunst in haar eigentijdse en verleden vormen bijblijven -, hij leerde er voordragen en toneelspelen en vond er zijn late-

re devies „Spero lucem”. Aan deze grotendeels autodidactische opvoeding werd weldra een waardevolle dimensie toegevoegd, doordat hij te Lier in contact kwam met het aristocratische gezin van de Bergmanns. De vader, Georg Ludwig Bergmann (z. aldaar), de latere grootvader van Tony, gaf er, gezien het droevige peil van het openbaar onderwijs, zijn kinderen zelf huisonderwijs en nam Willems mede in de kring op. De opgroeiende jongen leerde er behoorlijk Nederlands, Frans en Duits, kreeg inzicht in de Europese beschavingsgeschiedenis, maar kreeg er vooral een aantal principes mee, die hem zijn hele verdere leven zouden bijblijven: verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, toegankelijkheid en aankleven van de Duitse romantische vrijheidsidealen, onverholen liefde voor de moedertaal, duidelijk liberalisme als levensbeschouwing, verering voor de Oranjes en een consequent nastreven van de eenheid der Nederlanden. Door zijn helder verstand, goed geheugen en taai doorzettingsvermogen was hij toen reeds boven zijn dorpsmilieu en een bescheiden - en in die tijd van kerkvervolging zeer precair geworden - kostersambt uitgegroeid.

In 1809 trok hij als klerk van een „notaire impérial” naar Antwerpen en ontsnapte wellicht daardoor aan de steeds strenger om zich heen grijpende napoleontische conscriptie. Hij bleef er zes jaar, werd „premier commis” en bleef verder contact houden met de Bergmanns. Zijn werkgever moedigde hem aan in zijn studies en „letteroefeningen”: zo dichtte hij (voor echte en ingebeelde geliefden) romances en aubades, vertaalde en bewerkte klassieke en pre-romantische poëzie, raakte via het onderwijzersgenootschap Tot Nut der Jeugd (ontstaan in 1803) op de hoogte van taal-, school- en spelproblemen - tot 1836 zou hij de spelling van het genootschap, een soort compromis tussen de spelling-Desroches en het Noordnederlandse stelsel-Siegenbeek gebruiken -, en maakte opnieuw kennis met het toneel, waar hij ook zelf ging optreden.

Meer indruk maakte het evenwel dat hij in 1811 een Geboortezang op de koning van Rome, Napoleons zoon, te Parijs publiceerde en in 1812 in de prijskamp van de rederijkerskamer De Fontaine te Gent (opgeheven bij keizerlijk decreet in 1806, maar pas opnieuw toegelaten) de eerste prijs behaalde met de Hymne aan het Vaderland over den Veldslag van Friedland en de daaropvolgende Vrede van Tilsit.

Voor de natuurlijkheid waarmede Willems zich hierin één voelde met keizer Napoleon en zijn rijk zouden hem na 1814 menige aanval opleveren. Hij verdedigde zich hiertegen reeds in De Puyn-hoopen rondom Antwerpen (1814) en meer nog in zijn scherp en principieel en ook vlot gesteld polemisch Antwoord aen E.H. Buelens (1821) door erop te wijzen, dat het hier een opgelegd onderwerp betrof en dat hij dan toch in volle Franse tijd Nederlands had gebruikt, wat bewees dat hij wist welke de taal van zijn land was.

Elementen van taaltrots doken ook op in zijn Ode op de herstelling der Nederduytsche Tael door Willem I (1814), zijn Graftschrift op den Generael van Merlen (gesneuveld bij Waterloo in 1815) en vooral in zijn ode op de terugkeer van de door Frankrijk geroofde Rubens' Schilderstukken te Antwerpen (1815). Voor het belang der Vlaamse schildersschool met haar streven naar natuurge-

trouwe uitbeelding en waarachtigheid, haar eigen koloriet en thematiek had hij overigens ook later nog een open oog. Als meest bekende uiting van ons volkskarakter en onze kunstbedrijvigheid kon ze - ook in het buitenland - in aanzienlijke mate bijdragen tot een Vlaamse prestigepolitiek. Zo werd Willems bestuurslid van de tweetalige Antwerpse Soci  t   des Amis de l'Art en hield hij in dit kader redevoeringen over de Po  zy van den Dichter (1825). Zijn belangstelling voor het toneel, dat zeer slecht stond aangeschreven bij de geestelijkheid en bij de reeds genoemde priester Buelens (die nog in 1826 Over het eerloos tooneelberoep en in 1827 een Brief waerin vertoond word dat het zonde is de hedendaegsche tooneelspelen by te wonen schreef), uitte zich over de grens van de Franse tijd heen tot in de Nederlandse tijd met het schrijven, regisseren en ten dele ook zelf acteren van eigen stukken als Den ryken Antwerpenaer (1815), De Tooneelliefhebbers (ca. 1818) en Quinten Matsys, of wat doet de liefde niet (1816), waarin eveneens een opmerkelijke passus ter verdediging van het Nederlands taal- en volksbewustzijn voorkomt.

Na de val van Napoleon in de slag bij Waterloo (1815), bij de hereniging van de oude Nederlanden onder Willem I, ging Willems een grote tijd tegemoet, waarin hij een aanzienlijke maatschappelijke opgang beleefde, een enorme en veelzijdige activiteit aan de dag legde, met hart en ziel zijn heel-Nederlands en monarchistisch ideaal beleefde, het langzame herstel van zijn taal als landstaal ervoer en de effici  nte en heilzame reorganisatie van het schoolwezen meemaakte. Met steun van de Bermanns werd hij in 1816 klerk bij de ontvanger der registratie; in 1821 werd hij zelf ontvanger en vestigde zich in de Rodestraat (tegenover de poort van het Antwerpse begijnhof). Van 1815 af was hij ook hulparchivaris op het Antwerpse stadhuis : hier werd zijn oog gescherpt en zijn kennis van de oude paleografie, codicologie, taal en recht gevestigd. Sociaal gezien werd hij opgenomen in de kringen van de hogere burgerij door zijn huwelijk in 1818 met een gefortuneerde jonge weduwe, Isabella Carolina Borrekens, weduwe van P.J. Walravens.

Literair breekt hij thans door in het Noorden met zijn gedicht Aen de Belgen - Aux Belges (1818). Tot het schrijven ervan was hij aangezet door de hatelijke bestrijding van het Nederlands bij een groep Brusselse advocaten in L'Observateur belge. Met veel nadruk, op historische gronden, gevoelsargumenten en politieke motieven, kwam hij erin op voor het doorzetten van het Nederlands als landstaal, bewees hij dat Noord en Zuid dezelfde taal en nationaal verleden hadden en pleitte hij voor trouw aan de vorst. Over de correlatie tussen taal en volk, staat en vrijheid schreef hij :

Waer gy uw recht geschonden

Uw heyl vertre  den vind, de landspraek vind ge 'er by,

En haer verdelging ste  ds het doel der dwinglandy;
Want om naer eysch der kunst een moedig paerd te temmen,

Moet men door 't slaefsch gebit, vo  raf zyn mond beklemmen :

Die kunstgre  p is aen Spanje en Vrankryk nut geweest,

In 't onderdrukken van den Nederlandschen geest.

Het gedicht, een monument in de geschiedenis der

V.B., sloeg in als een bom : Willems werd er op slag door bekend en gewaardeerd in het Noorden, en dit zowel in de literaire kringen (waar hij bevriend raakte met Bilderdijk, Tollens, Immerzeel, Van der Palm, Siegenbeek, Wiselius, Van Lennep en vooral met Jeronimo de Vries) als in regeringskringen (bij Willem I en zijn ministers J.M. Kemper en C.F. van Maanen). Ook de schaars overgebleven rederijkers en ambtenaren in het Zuiden (o.m. te Gent Schrant, Vervier en Cornelissen) waardeerden hem. Door de rest van de openbare opinie, te Antwerpen vooral, en in de pers, werd hij voortaan bespot als „le plat valet du pouvoir”. Ook in zijn verdere polemieken bleek Willems vaak alleen op de bres te staan en de aanvallen a.h.w. naar zich toe te trekken : in een polemieek met de priester Isfridus Thys (1821); zijn penne-twist met De Stassart (1829) en in zijn beroemde *De la Langue Belgique. Lettre à M. Sylvain Van de Weyer* (1829) werd Willems niet rechtstreeks gemoeid, maar kwam hij in jeugdige overmoed en uit eigen initiatief in het rumoer terecht.

Tot zijn bekendheid droeg ook in aanzienlijke mate zijn verheerlijking van het verleden en zijn strijd voor de verbreiding van het nationaal besef via de jaarlijks terugkerende almanakken en prijsvragen van *Tot Nut der Jeugd* bij : geleidelijk groeide zo (tussen 1815 en '22 en in '25) de kleine groep van jongeren die na 1830 mee de kern van de beweging zouden vormen, die in Nederlandse zin dachten en voelden en waarbij namen te noemen zijn als David, Mertens, Van Duyse, Ledeganck, Serrure, Blicck, Vervier, Rens en Maria Doolaeghe. De medewerking van Noordnederlandse dichters dient te worden gememoreerd, terwijl Willems steeds bereid was de afzet van Noordnederlandse boeken (met of zonder inschakeling van de zeer Frans-georiënteerde boekhandel) te behartigen.

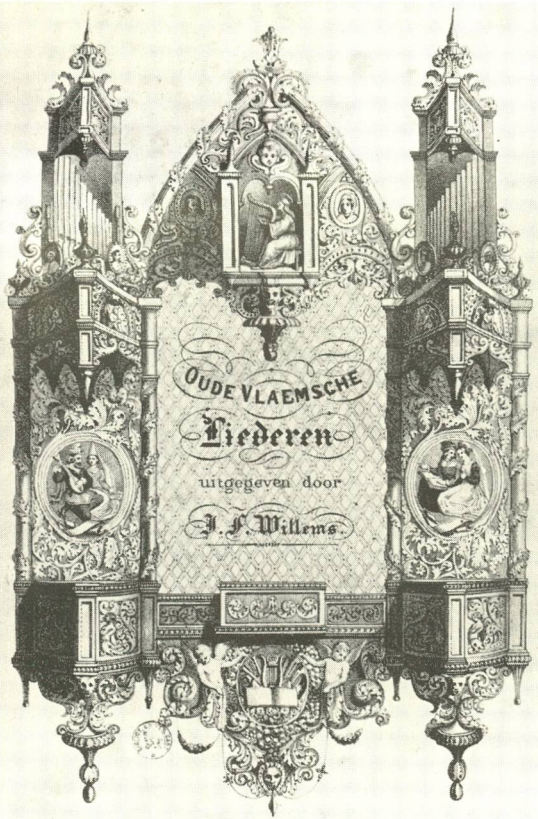
Deze loyauteit tegenover het Noorden zou Willems trouwens niet beletten een zelfstandig denkend en handelend Zuidniederlander te blijven : zoals hij zich tegen de priester Buelens in had laten kennen als een zelfstandig gelovige, die niet langer in termen van de contrareformatie wenste te denken, de 16de eeuwse opstand van de Nederlanden tegen Spanje goedkeurde en de overdreven kerkelijke censuur, die als een domper had gedrukt op ons taalbesef en onze literatuur, veroordeelde. Reeds in zijn *Verhandeling over de nederduytsche Tael en Letterkunde opzigtelyk de Zuydelyke Provincien der Nederlanden* (verschenen in afleveringen tussen 1819 en '24) demonstreerde hij aan het Noorden de zelfstandige en waardevolle bijdrage van het Zuiden aan de opbouw van de algemene taal en letterkunde - een waar pionierswerk, waarvoor hij het materiaal slechts moeizaam bij elkaar kreeg door speur- en copieerwerk in de oude Antwerpse archieven en bibliotheken, en die de eerste poging was om een Zuidnederlandse literatuurgeschiedenis te schrijven. Van deze zelfstangheid en van zijn wens het Zuiden een rechtmatig deel te zien bijdragen aan de Nederlandse taal getuigde ook zijn *Over de Hollandsche en Vlaemsche Schryfwyzen van het Nederduytsch* (1824), ook waar hij zich bewust was van de wenselijkheid om tot eenheid te komen. Deze eenheid kon echter van Willems' standpunt pas ontstaan door een intelligente en historisch verantwoorde toepassing

van de spelling-Siegenbeek en niet door slaafse navolging van het Noorden. Deze zin voor zelfstandigheid en voor historische waarachtigheid zou hij trouwens ook demonstreren, toen hij in 1829 als een onderdeel van zijn essayistische Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud (1827-'30 [= 1836]), eerst te Brussel, en daarna te Leiden en te Amsterdam, het Zuidnederlandse en katholieke standpunt ten aanzien van de scheuring der Verenigde Provinciën in de 16de eeuw ging verdedigen en de scheiding der Nederlanden na de Pacificatie van Gent weet aan de staten van Holland en Zeeland en aan de dubbelzinnige houding van Willem van Oranje. Dit stuk Over het gedrag der Belgen by de scheuring der Nederlandsche provinciën in de zestiende eeuw zou hij omwille van zijn controversieel karakter en om de beroering die het verwekte, op verzoek van zijn Noordnederlandse vrienden voorlopig onder zich houden en pas jaren later in zijn Mengelingen opnemen.

Geleidelijk echter zou Willems' geloof in de leefbaarheid van de Nederlanden en in het opbloeien van het Nederlands als ook in het Zuiden door de intelligentsia en de administratie, het gerecht en het onderwijs geaccepteerde taal verminderen. De taalpolitiek van Willem I in 1819 bleek te zijn mislukt, de oprichting van het Collegium Philosophicum in 1826 te Leuven had het verzet tegen het rijk pas goed wakker geroepen en Willems zelf ging zich steeds minder als publiek man, steeds meer als filoloog en kamergeleerde gedragen. Hij ging in die jaren steeds verder op in het verleden en distantieerde zich van de actuele stromingen. Zijn gehechtheid aan de traditie blijkt bv. uit de waardevolle beschrijving die zijn jonge vriend Potgieter ons van de Antwerpse Willems en zijn huiselijke kring heeft nagelaten: tussen de regels door laat hij merken, hoe wantrouwend Willems tegenover elk democratisch of nieuw (en in ons land was dit dus hoofdzakelijk Frans) idee stond en hoe hij als rasecht conservatief alleen de absolute monarchie erkende: een van de restanten van het Ancien Régime in Willems.

Van 1826 tot '30 wijdde hij zich aan het verzamelen van spreekwoorden en Oude Vlaemsche Liederen (postuum verschenen 1848), aan het onderzoek van straat- en plaatsnamen, aan historische studies en aan het kopiëren en persklaar maken van oude Middelnederlandse teksten (als de Jan van Heelu), bestemd voor de in 1826 opgerichte Commissie tot uitgave van de oude vaderlandse kronijken of de reeks *Rerum Belgicarum Scriptorum*, terwijl hij ook, sedert 1820 als corresponderend lid en sedert 1828 als gewoon lid van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut te Amsterdam, geleerde bijdragen leverde. De scheppende literator, de dichter en de essayist zwegen voortaan in Willems, en na een laatste hevige en principiële uitval over het Nederlands als landstaal tegen zijn medelid in de reeks van de *Rerum Belgicarum Scriptorum*, Sylvain van de Weyer, zweeg ook de polemist. In dit stuk verdedigde hij (vaak op zeer gevatte en humoristische wijze) het Nederlands als landstaal, en wel in die mate dat hij de volstreekte eenheid van staat en taal poneerde: een vorm van staatsnationalisme én van taalimperialisme waarbij de Nederlandstaligen als de echte Belgen werden gekarakteriseerd en de Walen zg. geen eigenlijke taal of natie kenden: zij waren „des débris d'une

nation" en geen Franstaligen. Ze konden hun taal behouden, indien ze dat wensten, maar zouden zich beter zo snel mogelijk laten vernederlandsen : een stelling, waarvan Willems reeds het jaar daarna zou moeten terugkomen, wilde hij aan zijn actie en de latere V.B. de nodige legitimering verzekeren. In het komende België zou zijn theorie „één taal - één staat" hem immers geen armslag voor Vlaamse actie meer geven. Daarom ging hij ook na 1835 zijn kijk op het nationalisme splitsen in een stam- of volksnationalisme (dat ons bij de Nederlanders, Nederduitsers en Germanen deed behoren) en een politiek of staatsnationalisme (dat ons tot Belgen maakte). Een weinig overtuigende, wellicht tactisch-handige, maar toch - gezien in het licht van zijn vroegere opvattingen - van weinig consequentie getuigende redenering.

Voorlopig kon niemand echter deze omzwaai in de staatkundige verhoudingen voorzien. Ontmoedigd door de intrekking van de taalbesluiten van de regering in 1830 en door het Monsterverbond dat de Belgische liberalen en katholieken, de „jacobyne, dompers en ignorantynen" gesloten hebben, besloot hij „zich wel te wachten van my nog met tael en verbroedering der Nederlanders in te laten" nu de koning „zyne macht en de eenige steun van zynen troon, namelyk de Nederlandsche nationaliteit, ten prooi gegeven heeft van eene vry en ongestoord werkende oppositie... Waer een kleinzoon van Willem I laf genoeg is om meer dan twee derden der nederlandsche natie aen franschen en Jesuïeten aftestaen, en onherroepelyk van het overige derde aftescheiden, wat zullen wy, kleine onaenzienlyke mannekens, dan anders te betrachten hebben dan met den dollen hoop, en in den vollen triumph der oppositie, mede te roepen :

vivent les jesuites ! à bas les hollandais ! à bas le neerlandisme !". Ook het eredoctoraat, dat de Rijksuniversiteit te Leuven hem in de zomer van 1830 toekende, vermocht hem niet te troosten; van augustus 1830 af werd hij geconfronteerd met de opstandige bewegingen in het Zuiden, die geleidelijk het karakter van een onafhankelijkheidsstrijd kregen en te Antwerpen in oktober hun hoogtepunt beleefden. Willems, die met hart en ziel heel-Nederlander was en de gang van zaken niet kon goedkeuren, die bezorgd was voor leven, have en goed van de zijnen, die vele van zijn oude vrienden (de Bergmanns, Schreuder, de Geelhands, ook Potgieter) zag uitwijken naar het Noorden, verkoos dit niet te doen. Hij was al te zeer Zuidnederlander, te zeer gehecht aan zijn stad, huis- en werkkring, te wantrouwig ook tegenover de politiek van een prins van Oranje, die zich aanvankelijk leek te solidariseren met de Brusselse opstandelingen en te verbaasd over het aarzelend optreden van koning en leger, om Antwerpen te verlaten. Dit werd in het Noorden niet gewaardeerd en werd hem, vooral in regeringskringen, als een zekere dubbelzinnigheid aangerekend. De weerslag hiervan bleef bij vele Noordnederlandse correspondenten tot zijn dood toe naklinken.

Reeds in januari 1831 werd hij als ontvanger der registratie verplaatst naar Eeklo, weliswaar met behoud van rang, maar aangezien de inkomsten van een ontvanger afhankelijk waren van de ontvangsten en het kantoor van Eeklo slechts een vierde van het Antwerpse opleverde, kan men op de vingers natellen, hoe zwaar de straf wel was en hoezeer Eeklo Willems en zijn vrouw voorkwam als een Patmos, als „eene allerellendigste plaets”. Hierbij dient de steeds terugkerende gesel der kindersterfte gevoegd (van zijn tien kinderen mocht Willems er uiteindelijk slechts drie behouden), de zwaarmoedigheid van zijn echtgenote, de ontworteling van de vroeger maatschappelijk en cultureel zeer bedrijvige Willems, die nu, van zijn bibliotheek en zijn contacten beroofd, pas na maanden van ontreddeering toch weer aan het werk ging, Grieks studeerde, Bilderdijk las, de ontmoedigde Ledeganck opnieuw tot literair werk aanspoorde en tal van Middelnederlandse handschriften - o.m. het Van Hulthemhandschrift, met onze abele spelen - kopieerde. Die rijke oogst zou hij jaren later in zijn Belgisch Museum publiceren. Verder gaf hij, zonder in gezelschap luidruchtig als orangist op te treden, toch telkens waar het pas gaf (ook in een audiëntie bij de minister !) blijk van zijn onvoorwaardelijke trouw aan zijn vorst Willem I. Hij wenste echter, zoals hij minister Van Maanen in een gesmokkelde brief uit 1832 schreef, „zyne Maj. als belg en niet als hollander te dienen, of liever, ik wil een nederlander zyn en blyven”. Had hij tijdens de revolutiemaanden van 1830 reeds in die zin een fabel, *La séparation des rats et des souris*, in de pers geplaatst, in 1831 en '32 gaf hij clandestiene Voorzeggingen van de Heilige Hildegarde omtrent de Belgische omwenteling, waarbij hij onder het mom van een Middelnederlandse tekst het eind van het nieuwe rijk tegen 1835 voorspelde. Zijn hoop op herstel van het Nederlands gezag en zijn verlangen naar terugkeer in zijn oude positie liepen parallel. Wat hem toen voor ogen zweefde, was de mogelijkheid om het Vlaamse landsgedeelte, dat maar in zeer be-

perkte mate had deelgenomen aan de revolutie, bij Nederland te zien terugkeren en aldus een grote eentalige, eendrachtige en machtige staat te vormen. In de reeds geciteerde brief uit 1832 schreef hij nog aan minister Van Maanen : „Vader Willem spreke een woord ! en duizenden zullen met my bereid zyn om Hem te toonen, dat wy geen ondankbaren zyn”. Van 1833-'34 af werd het echter duidelijk dat de positie van België zich consolideerde en dat het Noorden het Zuiden als een lastige post had afgeschreven en dat ook de koning niet verder wenste aan te dringen.

Realist als hij was, aanvaardde Willems in 1834, na lange aarzeling en consultatie van zijn Amsterdamse vriend Jeronimo de Vries, een opdracht van de Belgische regering om in de jury van een dichtwedstrijd ter herdenking van 's lands onafhankelijkheid zitting te nemen. Een gang naar Canossa, die noodzakelijk bleek om in ere te worden hersteld, maar die Willems wist te compenseren door er Ledegancks gedicht, waarin nauwelijks sprake was van het nieuwe rijk en dat evengoed als een verheerlijking van de historische Nederlanden gelezen kon worden, vóór het patriottischer en „ge-septembriseerder” stuk van Blicck te doen bekronen ! Zijn rehabilitatie volgde prompt : hij werd nog in 1834 in de nieuw-opgerichte Commission royale d'histoire opgenomen en kon er zijn reeds jaren klaargemaakte tekstuitgave van de Rymkronyk van Jan van Heelu publiceren; in 1835 volgde zijn vestiging als ontvanger der registratie te Gent en zijn opneming in de Académie royale de Belgique, waar hij weldra als dé gezaghebbende vertegenwoordiger van de Vlaamse literatuur gold, zoals dit trouwens met de jaren ook tegenover de vorst, de regering, het parlement en het bestuur zou gaan gelden. Hij werd steeds meer een officieel man, een lid van commissies, jury's en genootschappen, de natuurlijke leider en voorzitter, een man met wie men rekening moest houden, die door zijn rust, zijn autoriteit, zijn houding en zijn kennis van zaken een steun voor de jongeren werd, en een bescheiden maar principieel tegenwicht vormde tegen de opsloppings- en verfransingstendensen van een integraal-Frans geleide staat. Revolutionair was hij niet; zijn loyauteit tegenover de staat stond vast - zijn devies werd thans het aan Verlooy ontleende „Myn land is my niet te klein” -. Maar in die staat en binnen de wettelijkheid wenste hij praktisch werk te leveren ten bate van de Nederlandse taal en cultuur door de publikatie van Middelnederlandse werken in een flamingantisch-propagandistisch perspectief, door het regelen van de spelling, door het steunen en oprichten van literaire genootschappen en door het stimuleren van behoorlijk onderwijs en eenvoudige lectuurvoorzieningen voor het volk. M.a.w., zoals hij tegenover het staatsgezag het Vlaamse volk vertegenwoordigde, vertegenwoordigde hij tegenover het volk de legitimiteit, wat door opstandiger en rumoeriger jongeren niet steeds werd toegejuicht en hem wel eens het verwijt opleverde op te gaan in officiële functies en de beweging te gebruiken tot eigen voordeel.

Met recht had hij in zijn voorrede van Reinaert de Vos (1834) zijn landgenoten verweten hun moedertaal onvoldoende te hebben beoefend, „diepe zelfvergetenheid die haer eigen straf met zich meebrengt : sedert lang is alle poëzie verdwenen”; in

1835 riep hij de „goedgezinden” op tot nieuwe arbeid en nieuwe strijd: „Laet u door noodlottige tyden en franschkeelende landgenooten niet afschrikken. De tyd nadert waerop onze vlaemsche nationaliteit met meer levendigheid het hoofd gaet opbeuren. Weldra zal ik de gronden leggen tot een verbond van weldenkende vaderlanders”. Dit verbond zou de V.B. worden: voorlopig nog een kleine kring, waarvan de kern was overgekomen uit de Nederlandse tijd, en die aangevuld werd met jongeren als Blommaert, de Saint-Genois, Snellaert en Courtmans te Gent, en te Antwerpen met de rumoeriger en romantischer, met de artistieker groep rondom Conscience, De Laet, Van Ryswyck, Van Kerckhoven, Van der Voort e.a.

Als filoloog leverde Willems baanbrekend werk door het uitgeven in zijn Belgisch Museum van tal van oude literaire en ambtelijke teksten (1837-'46) en door cultuurpolitieke en taalkundige principieverklaringen. Daarnaast bracht hij afzonderlijke werken als de *Elnonensia. Monuments des langues romane et tudesque dans le IXe siècle* (met Hoffmann von Fallersleben, 1837), de *Brabantsche Yeesten* door Jan de Klerk (1839-'43), *Van den Derden Edewaert* door Jan de Klerk (1840), *Pasquin, doctor en astrologant* (1844) en zijn *Eerste bliscap van Maria* (1845).

Voor de definitieve regeling van de spelling verwierf hij zich met zijn trouwe, maar iets engerflamingantisch gerichte vriend J.B. David grote verdienste door het doordrukken van een zg. Commissiespelling - zo genoemd naar de commissie die op beider aandringen in 1836 door de regering was ingesteld -, die - indien ze al niet samenviel met de Noordnederlandse - toch een grote stap in die richting en van een noodzakelijke eenheid betekende: het Taelcongres (1841) en het Taelverbond (1844) betekenden hier de mijlpalen en de stimulans voor de activiteiten in de toekomst.

Tot het - voor driekwart nog analfabetische - volk poogde Willems door te dringen door een verbetering van opvoeding en onderwijs - o.m. door de regeling van de spelling, door het bevorderen van de benoeming van degelijke inspecteurs, als bv. Ledeganck en Rens, en verbetering van de opleiding van de onderwijzers, een werk van lange adem dat slechts geleidelijk, mede door het oprichten te Gent van provinciale normaalleergangen en later van normaalscholen vlot raakte. Hij stichtte met Snellaert een soort goedkope volksbibliotheek, zowel bestemd voor lezing als voor voorlezing, waarin de oude verhalen opnieuw werden gedrukt en verspreid - ook Consciences faam zijn volk te hebben leren lezen dient in deze zin te worden geïnterpreteerd; het Willemsfonds (1851) en het Davidsfonds (1875) zouden na zijn dood deze taak overnemen. Vooral echter rekende Willems op de weldoende invloed van het Vlaams toneel, dat meer dan welk ander middel ook in staat werd geacht de analfabetische massa te bereiken. Vandaar zijn belangstelling voor de oude en na 1835 geleidelijk opnieuw werkzame rederijkerskamers, bv. De Fonteine te Gent, die nog in het Vlaams speelden, en voor nieuwe toneelgroepen, bv. Broedermin en Taelyver, die nieuwe impulsen brachten voor het vaderlands toneel door het vertonen van stukken uit onze eigen geschiedenis en het oprichten van de eerste vaste schouwburg, de Minardschouwburg. Zijn aanstelling tot voorzitter van

de grote toneelwedstrijd van 1841 zou de aloude Gentse Fontaine (ontstaan in 1448) er in 1842 toe bewegen Willems tot hoofdman te kiezen. Hij oefende in deze functie een diepgaande invloed uit op het spelpeil, het beschaven van de uitspraak en tot op zekere hoogte - naast H. van Peene, K. Onderet en P. van Duyse - ook op het bevorderen van een eigen Vlaams toneelrepertorium. Ook het stimuleren van de zang - individueel en in koorvorm - behoorde tot zijn doelstellingen: ook hiermee hoopte hij het volk, de jeugd, de moeders te bereiken, en hij gaf zelf het voorbeeld door op de recepties, bij hem aan huis op de Zandberg (van 1839 af) gehouden, begeleid door piano of viool, alleen of samen met zijn begaafde dochter Pauline, Vlaamse liederen ten gehore te brengen. Toch richtte het gros van zijn inspanningen zich hoofdzakelijk op de bewustmaking en de volksverbondenheid van de Vlaamse intellectuelen uit de hogere en lagere burgerij, diegenen van wie uiteindelijk het initiatief moest komen tot een heropwekken en een nieuwe bloei van onze literatuur, taal en historische studies: vandaar het wel naar het volk gerichte en voor het volk bestemde verdedigen van de taal en de cultuur, waarbij echter de taakverdeling en de uitvoering voorlopig noodgedwongen voorbehouden bleven aan de kleine kern van intellectuelen, notabelen, schrijvers en kunstenaars, gegroepeerd in kringen als de Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche Tael en Letterkunde, De Tael is gansch het Volk (Gent), De Olyftak (Antwerpen), De Wijngaerd (Brussel), Met Tyd en Vlyt (Leuven) en vele andere kringen meer. De V.B. was dus slechts qua doel democratisch; wat de uitvoering betrof was zij in den beginne beslist elitair.

Wat hierbij dient te worden aangestipt, is de liefde, de verering, de aanhankelijkheid van de Gentse jongeren - vooral van Snellaert, Blommaert, Van Duyse, Rens en Ledeganck - en de afwijzende houding van de Antwerpse groep, die ideologisch eerder op een Belgisch dan op een Nederlands standpunt stond, minder filologisch en studieus gestemd was, minder de charme van het dagelijks contact met Willems ervoer en hem daardoor vrij despotisch, autoritair, pedant en geleerd vond, een tegenstelling die naargelang van de omstandigheden op- en onderduikt in de correspondentie tussen de Gentse en de Antwerpse groep en met name uitvoerig aan de orde is tussen Snellaert, De Laet en Conscience. Hierbij speelde beslist ook Willems' voorzichtige houding tegenover de politiek mee: in het eerste Vlaams Petitionnement van 1840, georganiseerd door Snellaert en Blommaert, speelde Willems ten hoogste in de achterhoede mee en ook in zijn levensbeschouwing was hij, hoewel een sterke en principiële persoonlijkheid, beslist te burgerlijk en te anti-romantisch om integraal in de smaak van de creatieve jongere romantische literatoren te vallen.

Tot het buitenland ten slotte drong hij door met zijn Belgisch Museum en zijn Reinaert-studie. Zowel de contacten die de latere V.B. met Nederland als met Duitsland zou gaan onderhouden, vonden hier hun oorsprong.

Zo was en bleef Willems despil van de betrekkingen tussen Noord en Zuid en met het als stamverwant gevoelde Duitsland, de coördinator van alle ruimere Vlaamse initiatieven en vrijwel de enige

volwaardig geachte tegenspeler van de Franstalige en officiële geleerdenwereld.

Jammer genoeg ging zijn gezondheidstoestand door het steeds verder wijken van zijn Nederlands ideaal, door de emoties om ongenade en achteruitstelling, door huiselijke zorgen en het verlies van zijn kinderen, door financiële tegenslagen, door het officiële wantrouwen dat slechts langzaam week, door het rusteloze studeren, kopiëren en schrijven, door het gebrek aan beweging, ontspanning, vakantie en buitenlucht, sedert 1842 steeds meer achteruit. Toch kwam het eind nog vrij onverwacht: na een discussie op het Gentse stadhuis over een toneelopvoering van *De Fontaine* werd hij door een beroerte getroffen en overleed enkele uren later.

Op slag zweeg voor een tijd alle verdeeldheid en controverse bij de nog kleine schaar Vlaamsgezinden, die scherp aanvoelden hoe de jonge beweging in hem een leider had verloren en een man die in moeilijke omstandigheden de te volgen koers had aangegeven en met vaste hand had uitgezet. Door zijn volgelingen en medestanders werd hij niet ten onrechte de „vader van de Vlaamse Beweging” genoemd, omdat, in tegenstelling tot alleenstaande en niet tot de publieke opinie doordringende betogen van laat-18de-eeuwers als Willem Verhoeven (1780) en J.B. Verlooy (1788), van Willems' optreden af de V.B. een tot heden doorlopende strijd betekent van een volk, dat zich onwennig voelde in een vervreemdend en taalvijandig staatsapparaat en dat anderzijds nog volop op zoek was naar een eigen gelaat, naar eigen taal, literatuur en cultuur, naar een bewustzijn van authenticiteit en eigenwaarde, naar een eigen identiteit.

Willems' visie en optreden leidde de beweging gedurende de hele 19de eeuw in voor de staat en de maatschappijstructuur ongevaarlijke culturele banen, en hield ze, aanvankelijk tot het eerste Vlaams Petitionnement (1840) en feitelijk tot lang na zijn overlijden (1846), buiten de politiek. Dit hoeft niet per se negatief te worden geïnterpreteerd, want het gaf de beweging wellicht de tijd zich inwendig te organiseren en deed de kleine kern overtuigden geleidelijk vat krijgen op de publieke opinie en op vele Vlaamse intellectuelen in alle delen van het land. Het gaf haar ook de kans een eigen tijdschriftenwezen op te richten, een aanwezigheidspolitiek in de dagbladers te voeren en te infiltreren in de Brusselse academie en in ministeriële commissies voor subsidiëring van literatuur, zang en toneel, zodat het waarschijnlijk aan Willems' doorzicht, voorzichtigheid en taaiheid te danken is dat de beweging bij zijn overlijden levenskrachtig genoeg bleek om ook daarna, te midden van veel ingewikkelder politieke structuren (als het ontstaan van politieke partijen), van economische crises (1836-'48) en van bittere interne twisten tussen de integrale en de partijpolitiek-gebonden Vlamingen, te blijven bestaan.

WERKEN: naast de reeds geciteerde werken *Nalatenschap van J.F. Willems. Dicht- en Tooneelstukken. Met inl., bydr. en aentek. van Mr. P. van Duyse* (1856); *Keus uit de dicht- en prozawerken van J.F. Willems, verzameld door Max Rooses* (1873).

Brieven: M. Rooses, *Brieven van J.F. Willems aan Jer. de Vries, K.A. Vervier, E.J. Potgieter, F.H. Mertens, J.B. David enz.* (1874); J. Bols, *Brieven aan J.F. Willems toegelicht* (1909); W. de Vreese, *Briefwisseling van J.F. Willems en Jacob Grimm* (1926); M. de Vroede, *Willems, Potgieter en de Gids* (1952); A. Deprez, *Briefwisseling van J.F. Willems en*

Hoffmann von Fallersleben (1963); A. Deprez, *Brieven van, aan en over J.F. Willems* (1965 vlg.).

LITERATUUR: *Lykkrans voor J.F. Willems* (1846); *Levensschets by het afbeeldsel van J.F. Willems* (1846); De Reiffenberg, *Notice sur M. Willems* (1846); Ch. Nys, *Lettre à Monsieur le baron de Reiffenberg* (1846); J. de Saint-Genois, *Notice nécrologique* (1847); F.A. Snellaert, *Korte levensschets* (1847); P. de Decker, *Notice sur J.-F. Willems* (1847); *Gedenkzuil aen J.F. Willems toegewyd* (1848); P. Visschers, *Geslacht-boom van J.F. Willems* (1858); J.F.J. Heremans, *J.-F. Willems herdacht* (1871); M. Rooses, *Levensschets van J.F. Willems* (1874); J. Vuylsteke, *Willems en het Willemsfonds* (1878); G. Bergmann, *Mijne herinneringen aan J.F. Willems* (1891); G. Segers, *J.F. Willems* (1893); P. Anri, *J.F. Willems en het Willemsfonds* (1893); K. Angermille, *Eene levensschets van J.F. Willems den „Vader der Vlaamse Beweging”* (1916); J. Hoetmann, *J.F. Willems der Vater der flämischen Bewegung* (1918); B. Nieuwenhuis, *J.F. Willems. Een bijdrage tot de ideologie der Vlaamsche Beweging* (1937); A. de Poortere, J. van den Broeck en P. de Vroede, *J.F. Willems. De Vader der Vlaamsche Beweging. 1793-1846. Studies over zijn leven en zijn werk* (1944); J.F.M.P. Willems (zijn kleinzoon), *Was J.F. Willems christen?* (1944); J. van Mierlo, *J.F. Willems 1793-1846* (1946); *J.F. Willems herdacht (1793-1846)* (1946); J. Crick, *J.F. Willems. Zijn volledige levensbeeld* (1946); W. van Eeghem, *J.F. Willems en W. Bilderdijk* (1946); *J.F. Willems herdenking 1846-1946* (1946); G. Schmook, *Fragment uit „Kleine Studie n.a.v. J.F. Willems' honderdste sterfdag. Genesis van het Petitionnement van 1840-41* (1946); G. Schmook, *De afstamming van J.F. Willems* (1946); G. Schmook, *Hertoetst karakterbeeld van J.F. Willems* (1947); A. van Elslander, *J.F. Willems (1793-1846) voorzitter van de Fonteine (1842-1846)* (1948); A. Deprez, *Rondom Willems' bekroning door de „Fonteine” in 1812* (1964); A. Deprez, *J.F. Willems 1793-1846* (1964; 1966, tweede uitgave); A. Deprez, *J.F. Willems. Een bijdrage tot zijn biografie tot 1824* (1965); A. Deprez, *J.F. Willems en Ferdinand Augustijn Snellaert. Een vriendschap 1836-1846* (1972).

Iconografie: schilderij door F. de Vigne (ca. 1837 ?) (Willemsfonds, Lakenmetershuis, Vrijdagmarkt Gent); lithografie door Baugniet (1838 ?); grafmonument Campo Santo, Sint-Amandsberg (1848); monument St.-Baafsplein (1896); medailles; postzegels; gipsen en marmeren bustes (o.m. Academie en Universiteitsbibliotheek, Gent en Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen); gedenkplaat te Boechout (ter vervanging van het in 1974 afgebroken geboortehuis) en te Gent, sterfhuis Zandberg.

ADA DEPREZ